

УДК 343.13

**А. В. Даниленко,
Л. С. Купріянова**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ СТОСОВНО ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЮ ВТРАТИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ПОЛОЖЕНЬ НОВОГО КПК УКРАЇНИ

Розглянуто процесуальний порядок призначення судово-медичної експертизи щодо визначення ступеня втрати працездатності відповідно до вимог нового КПК України. Наведено основні випадки призначення експертиз, права та обов'язки експертів, вимоги, що пред'являються до процесуальних документів, які складаються слідчим при призначенні експертиз; визначено основні положення і терміни загальної працездатності та різних ступенів її втрати; визначено перелік питань, що ставляться на вирішення даної експертизи.

Кримінальне провадження – це діяльність уповноважених органів та посадових осіб, яка в першу чергу носить пізнавальний характер, адже спрямована на встановлення обставин події кримінального правопорушення, що мало місце у минулому. Пізнання у кримінальному процесі здійснюється у формі доказування, що має свої специфічні риси. Разом з тим, доказування у кримінальному процесі дуже часто вимагає від особи, котра хоче встановити об'єктивну істину у справі, використання спеціальних знань, тобто знань, які виходять за межі звичних, побутових, які одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань [1, с. 22].

Кримінальне правопорушення може зачіпати різні сфери життя суспільства, а тому дослідження обставин його скоєння вимагає використання та застосування знань у різних галузях науки, що здійснюється через судову експертизу.

Статтею 1 Закону України «Про судову експертизу» встановлено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [2]. Таким чином, судова експертиза, аналізуючи певну інформацію, надає їй такої форми, яка є зрозумілою та більш прийнятною для сторін кримінального провадження.

Згідно з положеннями ст. 84 КПК України висновок експерта є джерелом доказів у кримінальному провадженні. І це не є дивним, адже судова експертиза оперує науковими категоріями та є результатом проведення спеціальних досліджень, які виходять за

межі повсякденних знань, що робить її привілейованим доказом. Слідча та судова практика знала багато випадків, коли критична оцінка у висновку експерта з урахуванням інших зібраних доказів давала змогу виявити допущені помилки і в результаті успішно завершити розслідування [3, с. 16].

Висновок судової експертизи є одним із джерел доказів, а фактичні дані, взяті з нього, підлягають дослідженню так само, як і решта здобутих іншим шляхом доказів. Проте судова експертиза відрізняється своїм високим науковим авторитетом та за загальним правилом повинна виключати суб'єктивізм отриманої в результаті її проведення доказової інформації.

Згідно із ч. 1 ст. 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [4].

Отже, за загальним правилом експертиза призначається у тих випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Окрім цього, законодавець визначає обов'язкові випадки призначення експертиз, до яких належать ті, що перешкоджають здійсненню кримінального провадження і вимагають визначення особливостей життєдіяльності людини та станів людського організму, для чого необхідне залучення спеціалістів у галузі медицини або психіатрії. А тому згідно з ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причини смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України.

За загальним правилом під час досудового розслідування експертиза призначається слідчим або прокурором за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту або потерпілого.

Разом з тим, новий КПК України, розширюючи можливості участі сторони захисту у процесі доказування під час кримінального провадження, надає їй право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі

обов'язкової, або звертатися до суду з відповідним клопотанням про залучення експерта (ст. 243 КПК України).

Загалом процедура призначення експертизи за новим КПК України не змінилась, а тому, як і раніше, для того, щоб отримати висновок експерта, слідчому або прокуророві необхідно скласти постанову про призначення відповідної експертизи. Як правило, дана постанова складається з трьох частин:

- вступної, в якій зазначається її назва; дата, місце її складання; особа, яка її склала;

- описово-мотивувальної частини, в якій надається короткий виклад фактичних обставин, що мають значення для експерта, при цьому недоцільним є наведення інформації, яка не пов'язана із проведенням призначеної експертизи; а також мотивування необхідності у спеціальних знаннях та призначення відповідного виду експертизи;

- резолютивної частини, у якій вказується вид експертизи, який призначається; експертам якої установи доручається її проведення; надається перелік запитань, на які необхідно отримати відповіді; та об'єкти, які надаються на експертне дослідження.

Залежно від складності питань, запропонованих для вирішення слідством чи судом, судово-медична експертиза (далі – СМЕ) може бути первинною, додатковою, повторною, комісійною та комплексною.

Для проведення експертизи експертам, окрім копії постанови про її призначення, якщо мова йде про СМЕ по встановленню ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, ще надаються: 1) потерпілий, який є безпосереднім об'єктом дослідження; 2) обов'язково історія хвороби потерпілого з медичної установи, де останній проходив лікування. Адже судово-медична експертиза може бути призначена через деякий час після нанесення тілесних ушкоджень, і тому на момент її проведення тілесні ушкодження можуть частково загоїться чи зникнуть певні ознаки; 3) на вимогу експерта матеріали кримінального провадження, вивчення яких допоможе експертові дати відповіді на поставлені запитання. Наприклад: протокол слідчого експерименту, в якому буде відображено розповідь підозрюваного про те, яким чином він наносив тілесні ушкодження потерпілому; додатки до протоколу слідчого експерименту у вигляді фото-таблиці чи відеозапису, на якому підозрюваний демонструє механізм нанесення тілесних ушкоджень; протокол допиту підозрюваного, де міститься його розповідь про те, яким чином він наносив тілесні ушкодження потерпілому, які предмети використовував як знаряддя злочину; 4) речові докази, якими можуть бути знаряддя злочину, одяг потерпілого зі слідами механічних пошкоджень, завдяки яким можна встановити механізм нанесення тілесних ушкоджень. Одяг підозрюваного, на якому можуть залишитися сліди боротьби з потерпілим чи сліди крові, яка належить потерпілому.

Проведення СМЕ здійснюється фахівцями державних установ судово-медичних експертиз МОЗ України. Фахівці повинні мати вищу медичну освіту, пройти спеціальну підготовку з проведення СМЕ та отримати сертифікат на звання судово-медичного експерта. Без додаткового узгодження з особою, яка призначила проведення СМЕ, до участі в її здійсненні можуть залучатися професори та викладачі кафедр судової медицини, фахівці закладів охорони здоров'я та інших відомств.

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством України на судово-медичного експерта покладаються такі обов'язки:

- з'явитися за викликом органу розслідування чи суду, прийняти до виконання доручену йому експертизу, надати правильний висновок на поставлені питання;

- повідомити у письмовій формі особу, яка призначала проведення експертизи, про неможливість її проведення у разі, якщо поставлені для вирішення питання виходять за межі компетенції експерта або якщо для вирішення питання наданих матеріалів недостатньо, а зажадані матеріали не були надані;

- з'явитися за викликом особи або органу, що призначили СМЕ, для допиту з приводу проведеної експертизи або повідомлення про неможливість її проведення;

- заявити самовідвід за наявності обставин, що передбачені законом.

Права судово-медичного експерта:

- ознайомлюватися з матеріалами справи;
- порушувати клопотання про надання додаткових і нових матеріалів, необхідних для надання висновку;

- бути присутнім і задавати питання особам, які допитуються під час провадження допитів та інших слідчих (розшукових) дій, з дозволу слідчого або прокурора;

- на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав.

Експерт також має право просити особу, яка призначила проведення СМЕ, уточнити або пояснити питання, поставлені йому для вирішення.

У випадку, якщо поставлені перед експертом питання виходять за межі його компетенції, він може відмовитись від надання відповідей на них [5].

Судово-медичний експерт має право надсилати додаткові матеріали на дослідження, якщо під час надання відповідей на питання виникла необхідність у проведенні судово-медичних лабораторних досліджень. Також судово-медичний експерт має право на вилучення частин трупа, органів і тканин, крові, сечі для проведення експертизи без дозволу родичів потерпілого або інших законних представників.

До того ж слід зауважити, що новий КПК України не встановлює необхідності ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого як з постановою про призначення експертизи, так і з висновком

експертизи, адже дані особи згідно зі ст. 221 КПК України мають право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження під час досудового розслідування і до його завершення.

Слід зазначити, що новий КПК України розширює гарантії захисту прав та свобод сторін кримінального провадження під час призначення та проведення експертизи, адже встановлює можливість призначення експертизи слідчим суддею [6].

Так, згідно зі ст. 224 КПК України у тих випадках, коли слідчий або прокурор відмовили стороні захисту у задоволенні клопотання про залучення експерта, особа, яка заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

При цьому сторона, яка звертається з даним клопотанням до слідчого судді, повинна довести існування певних обставин, а саме:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин [7].

За результатами розгляду даного клопотання слідчий суддя може доручити проведення експертизи своєю ухвалою, до якої включити запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням.

Висновок експерта, отриманий в результаті проведення експертизи, призначеної слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений, а не слідчому чи прокуророві.

Експертиза живих людей становить близько 75 % від усіх експертиз і призначається для встановлення наявності, характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; виявлення ознак статевих злочинів чи визначення статевих станів; симуляції; ознак самопоранень.

Розглянемо судово-медичну експертизу стосовно визначення відсотка втрати працездатності. Даний вид дослідження проводиться відповідно до Інструкції про проведення СМЕ і Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз, обов'язково комісійно [8; 9].

Для повного розуміння комісійних експертиз стосовно визначення відсотка втрати працездатності необхідно навести наступні положення і терміни [10; 11].

Працездатність – це соціально-правова категорія, що відбиває здатність людини до праці, визначається рівнем її фізичного і духовного розвитку, станом здоров'я, професійними знаннями, умінням, досвідом.

Загальна працездатність – це здатність до некваліфікованої роботи у звичних умовах.

Професійна працездатність – здатність даного працівника до роботи за своєю професією і кваліфікацією чи за іншою адекватною їй професією.

Повна загальна працездатність – здатність виконувати некваліфіковану роботу в звичайних умовах праці.

Повна професійна працездатність – здатність працівника виконувати всі трудові функції за своєю професією або згідно з його посадою у тих виробничих умовах, в яких він працює.

Часткова працездатність – здатність до професійної або некваліфікованої праці, що збереглася в особи, яка зазнала каліцтва або перенесла захворювання.

Часткова загальна працездатність – здатність виконувати в обмеженому обсязі або в полегшених умовах некваліфіковану роботу.

Професія – це рід трудової діяльності людини, що володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок, одержаних шляхом спеціальної освіти, навчання чи досвіду, які дають можливість здійснювати роботу в певній сфері суспільного виробництва з урахуванням різних форм власності чи господарювання. За наявності в потерпілого кількох професій основною вважається та, за якою у нього більш тривалий стаж роботи або котра передувала даному ушкодженню. Також основною вважається робота, отримана шляхом спеціального навчання і в якій досягнуто вищої кваліфікації.

Під час проведенні СМЕ стосовно визначення ступеня втрати професійної працездатності враховують виразність порушень функцій організму, у разі відсутності органа – ступінь компенсації втрачених функцій, здатність потерпілого виконувати роботу за основною професією у тій чи іншій мірі, а також роботу, що є такою ж за кваліфікацією і оплатою, включаючи можливість виконувати роботу в звичайних чи спеціально створених умовах за своєю професією або близькою до неї за кваліфікацією. Для осіб віком 40–45 років враховують також можливість перекваліфікації, перевивчення та набуття нової спеціальності.

За наявності у потерпілого виразних порушень функції, які є протипоказанням або перешкодою для виконання будь-якої праці, навіть у спеціально створених умовах, установлюється 100 % втрати професійної працездатності.

У разі збереження можливості у потерпілого виконувати роботу тільки в спеціально створених умовах установлюється не менше 70 % втрати професійної працездатності.

Якщо потерпілий має змогу виконувати роботу за своєю професією, але в меншому обсязі чи зі зниженням кваліфікації та

зарплати, або якщо він втратив професію, проте може виконувати роботу за іншою професією нижчої кваліфікації та нижчеоплачувану, встановлюється від 25 до 60 % втрати професійної працездатності (залежно від ступеня зниження обсягу роботи, кваліфікації і зарплати).

Якщо потерпілий може продовжувати роботу за своєю професією, але з деякими змінами умов праці, що тягне за собою зниження заробітку, або за своєю професією, але з більшою напругою, ніж була, встановлюється до 25 % втрати професійної працездатності.

Якщо з дня, коли потерпілий внаслідок каліцтва втратив попередній заробіток, минуло три роки, під час виконання експертизи ступінь втрати професійної працездатності встановлюється з дня звернення до адміністрації, а до згаданого строку не визначається.

Строки наступних обстежень встановлюються через шість місяців, один або три роки залежно від характеру наслідків каліцтва і можливостей повного чи часткового відновлення працездатності завдяки заходам медичної реабілітації.

У разі і визначення потерпілому групи інвалідності без зазначення строку наступного обстеження, а також у разі досягнення ним пенсійного віку ступінь втрати професійної працездатності встановлюється без зазначення строку наступного обстеження.

Під час проведення СМЕ стосовно визначення відсотка втрати працездатності вирішуються такі питання:

1. Чи не втратила особа працездатність внаслідок такого-то факту?
2. Дана особа втратила загальну чи професійну працездатність?
3. Якщо дана особа втратила працездатність, то вона носить тимчасовий чи стійкий характер?
4. Яким є ступінь втрати працездатності?
5. Чи знаходиться у причинному зв'язку втрата працездатності зі знівеченням або іншим ушкодженням здоров'я?
6. Чи є дана особа інвалідом? Якщо так, то якої групи і від якого захворювання?

Таким чином, у статті проаналізовано процедуру призначення експертизи за новим КПК, яка значно розширює можливості учасників кримінального провадження, а також наведено перелік випадків, у яких призначається проведення судово-медичної експертизи, розглянуто процесуальне становище судово-медичного експерта, його права та обов'язки відповідно до нового КПК України. Також розглянуто питання проведення експертизи живих осіб стосовно визначення відсотка втрати працездатності, висвітлено основні поняття та терміни за цим видом експертизи. Наведено перелік питань, які повинен ставити співробітник правоохоронних органів до судово-медичного експерта у разі призначення судово-медичної експертизи стосовно визначення відсотка втрати працездатності.

Список літератури: 1. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / Гончаренко В. Г. Курдюков В. В., Легких К. В. // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – Вип. № 2 (9). – С. 22–34. 2. Про судову експертизу : закон України від 25 лют. 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232. 3. Курдюков В. В. Деякі питання обов'язкового проведення експертизи в контексті реформування кримінального судочинства України / Курдюков В. В. // Адвокат. – № 7 (142). – 2012. – С. 15–18. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 5. Бабанін А. А. Судова медицина / Бабанін А. А., Мішалов В. Д., Біловицький О. В. [та ін.]. – Сімф. : НАТА, 2012. – 580 с. 6. Судова медицина : підручник / за заг. ред. А. С. Лісового, Л. Л. Голубовича. – К. : Атіка, 2008. – 480 с. 7. Медичне правознавство / Бабанін А. А., Миронова О. О., Біловицький О. В., Скрєбкова О. Ю. – Сімф., 2012. – 552 с. 8. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>. 9. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95>. 10. Положення про судово-медичного експерта : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 року № 6. – К., 1995. – С. 166–168. 11. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

Надійшла до редколегії 26.12.2012

Рассмотрен процессуальный порядок назначения судебно-медицинской экспертизы относительно определения степени утраты трудоспособности в соответствии с требованиями нового УПК Украины. Приведены основные случаи назначения экспертиз, права и обязанности экспертов, требования, предъявляемые к процессуальным документам, которые составляет следователь при назначении экспертизы; определены основные положения и термины общей трудоспособности и разных степеней ее утраты; определен перечень вопросов, которые ставятся на разрешение данной экспертизы.

The procedure of assignment of forensic examination of definition of the level of disablement according to the new Criminal Procedure Code is researched. There are shown the main situation of assignment of forensic examinations, rights and obligations of the experts, the requirement that are made to the investigators' procedural documents; the main states of the general employability and different levels of disablement are defined; the list of questions that put to the decision of this forensic examinations are defined.